

Thematic Analysis of the Role of Rationality in the Supreme Leader's Foreign-Policy Decision-Making Toward the United States

Moein Zabeti

Assistant Professor of Political Science, Department of Political Science, Faculty of Law and Social Sciences, Payame Noor University, Tehran, Iran.

Email: moinzabeti@pnu.ac.ir

 0000-0001-9977-9779

Mostafa Mousavi

M.A. Student, Department of Political Science, Payame Noor University, Nakhchivan International Campus, Iran. (Corresponding Author)

Email: Marzi369@gmail.com

 0009-0009-8286-6089

Abstract

The relationship between the Islamic Republic of Iran and the United States has been one of the most challenging dimensions of Iran's foreign policy since the Islamic Revolution. This study examines the foundations and manifestations of rationality in the Supreme Leader's foreign-policy decision-making toward the United States. The central question is: on what foundations is this model of rationality based, and how does it shape Iran's foreign policy toward the United States? The study hypothesizes that the Supreme Leader's conception of rationality constitutes a hybrid and indigenized model comprising three dimensions: computational–experience-based rationality, principle-oriented–normative rationality, and prudential–realist rationality, which ultimately converge into development-oriented–resistance rationality. Methodologically, the research adopts a qualitative approach and employs network thematic analysis. Through MaxQDA software, 223 data entries derived from the Supreme Leader's statements were coded, resulting in 49 basic themes, 12 organizing themes, and 4 overarching themes. The findings demonstrate that rationality combines strategic calculation, historical experience of U.S. untrustworthiness, adherence to revolutionary principles, and the necessity of active resistance. Accordingly, negotiations with the United States are considered acceptable only when they safeguard national interests, preserve strategic autonomy, and prevent political penetration, coercion, and unilateral pressure.

Keywords: Political Rationality, Supreme Leader, Iran's Foreign Policy, United States of America, Thematic Analysis.

Extended Abstract

Introduction: The relationship between the Islamic Republic of Iran and the United States has remained one of the most complex, contentious, and consequential dimensions of Iran's foreign policy since the victory of the Islamic Revolution. This relationship cannot be adequately understood solely through conventional interpretations of material interests, power calculations, or ideological confrontation. A central but relatively underexplored dimension concerns the role of rationality in the foreign-policy decision-making of the Supreme Leader and the way in which rationality is conceptualized within the intellectual and political framework of the Islamic Republic. Understanding this conception is particularly important for explaining Iran's responses to negotiations, sanctions, political pressure, threats, and attempts at political influence by the United States. In conventional theories of political decision-making, rationality is generally associated with the identification of objectives, assessment of available alternatives, calculation of costs and benefits, and selection of the most appropriate means for achieving desired outcomes. However, the present study argues that rationality in the Iranian context cannot be reduced to instrumental calculation. Within the intellectual framework of the Islamic Republic, rationality is simultaneously connected to religious and revolutionary values, national independence, historical experience, national dignity, strategic interests, and the necessity of resistance. Accordingly, the study conceptualizes rationality as a multidimensional and indigenized framework in which instrumental calculation and normative considerations operate together rather than in opposition.

Research Question: The main research question is: On what foundations is the model of rationality in the Supreme Leader's foreign-policy decision-making toward the United States based, and how is this model manifested in the foreign policy of the Islamic Republic of Iran, particularly in its interaction with the United States?

Research Hypothesis: The research hypothesizes that the Supreme Leader's conception of rationality constitutes a hybrid and indigenized model of political rationality composed of three interconnected levels: computational–experience-based rationality, principle-oriented–normative rationality, and prudential–realist rationality. These three dimensions ultimately converge into a broader form of development-oriented–resistance rationality. In this model, rational decision-making involves not only the calculation of costs, benefits, risks, and opportunities but also learning from historical experience, adherence to Islamic and revolutionary principles, protection of national dignity and independence, and the development of national capacities in order to reduce vulnerability to external pressure.

Methodology and Theoretical Framework: This study adopts a qualitative, explanatory-analytical approach using network thematic analysis. Data comprise 223 speeches, statements, and official remarks by Ayatollah Khamenei on rationality, foreign policy, and Iran–US relations, collected from his official archive and coded in MaxQDA. The analysis identified 49 basic, 12 organizing, and 4 overarching themes. The theoretical framework combines strategic rationality, foreign-policy decision-making theories—including the rational actor model, bounded rationality, and cognitive and organizational approaches—and critical realism. Together, these perspectives examine rationality at the individual, institutional, and international levels.

Research Findings: The findings reveal four overarching dimensions of rationality in the Supreme Leader's foreign-policy discourse toward the United States.

The first is computational–experience-based rationality, emphasizing strategic calculation, assessment of national capacities and consequences, and learning from historical experience. Accordingly, distrust toward the United States is understood as

a strategic assessment shaped by past negotiations, sanctions, political pressure, and perceived breaches of commitments.

The second is principle-oriented–normative rationality, in which rational decision-making is inseparable from Islamic, revolutionary, and national principles. Independence, national dignity, justice, national interests, and resistance to domination are therefore regarded as essential components of rationality.

The third is prudential–realist rationality, which emphasizes selecting appropriate instruments according to circumstances and national interests. Negotiation is not categorically rejected but is acceptable when it serves national interests, reduces threats, and preserves strategic autonomy. Conversely, it is rejected when it facilitates political penetration, coercion, or external imposition.

The fourth is development-oriented–resistance rationality, which views resistance as a strategy for strengthening domestic capabilities, reducing dependence, and managing external pressures. Economic resistance and the development of national capacities are consequently considered essential to preserving strategic autonomy.

Overall, rationality in the Supreme Leader's foreign-policy decision-making represents a synthesis of strategic calculation, historical experience, normative commitment, prudential judgment, and resistance-oriented development, within which national interest encompasses independence, security, dignity, identity, and long-term development.

Conclusion: The study concludes that rationality in the Supreme Leader's foreign-policy decision-making toward the United States constitutes a hybrid, multidimensional, and indigenized model of political rationality. This model combines instrumental calculation with normative commitments and strategic resistance. Its computational dimension emphasizes the assessment of costs, benefits, risks, opportunities, and consequences; its experiential dimension draws lessons from historical interactions with the United States; its normative dimension establishes independence, dignity, justice, and revolutionary principles as constitutive elements of rational decision-making; and its prudential dimension allows flexibility in the choice of instruments according to changing circumstances. Accordingly, the findings challenge interpretations that portray Iran's policy toward the United States as either purely ideological or entirely driven by material calculations. Instead, the study demonstrates that the rationality underlying this policy is constructed through the interaction of interest, principle, experience, prudence, and resistance. Within this framework, negotiation is not inherently irrational or unacceptable; rather, it is conditionally acceptable when it serves national interests, preserves strategic autonomy, and prevents political penetration, coercion, or unilateral imposition. The ultimate orientation of this rationality is therefore to preserve national independence while strengthening domestic capabilities and maintaining strategic freedom of action.

Keywords: Political Rationality, Supreme Leader, Iran's Foreign Policy, United States of America, Thematic Analysis.

تحلیل مضمون جایگاه عقلانیت در تصمیم‌گیری‌های سیاست خارجی مقام معظم رهبری در قبال آمریکا

معین ضابطی

استادیار علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، گروه علوم سیاسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

Email: Moinzabeti@pnu.ac.ir

id 0000-0001-9977-9779

مصطفی موسوی

دانشجوی کارشناسی ارشد، گروه علوم سیاسی، دانشگاه پیام نور، نخجوان واحد بین‌الملل، ایران. (نویسنده مسئول)

Email: Marz1369@gmail.com

id 0009-0009-8286-6089

چکیده

یکی از مباحث کمتر واکاوی‌شده در حوزه رابطه جمهوری اسلامی ایران و ایالات متحده آمریکا، جایگاه عقلانیت در تصمیم‌گیری‌های سیاست خارجی مقام معظم رهبری است؛ موضوعی که شناخت آن برای درک منطق کنش جمهوری اسلامی در قبال آمریکا اهمیت دارد. سؤال اصلی پژوهش این است که الگوی عقلانیت در تصمیم‌گیری‌های سیاست خارجی مقام معظم رهبری در قبال آمریکا بر چه مبانی استوار است و چگونه در سیاست خارجی ایران تجلی می‌یابد؟ فرضیه پژوهش بر این اساس است که عقلانیت از منظر رهبری، الگویی ترکیبی و بومی‌شده متشکل از سه سطح عقلانیت محاسباتی - تجربه‌محور، اصول‌محور - هنجاری و تدبیری - واقع‌گرایانه است که در نهایت به عقلانیت توسعه‌محور - مقاومتی منتهی می‌شود. پژوهش با رویکرد کیفی و بهره‌گیری از تحلیل مضمون شبکه‌ای انجام شده است. در این راستا، ۲۲۳ داده از بیانات رهبری با استفاده از نرم‌افزار MaxQDA کدگذاری و ۴۹ مضمون پایه، ۱۲ مضمون سازمان‌دهنده و ۴ مضمون فراگیر استخراج شد. یافته‌ها نشان می‌دهد عقلانیت رهبری ترکیبی از محاسبه‌گری واقع‌بینانه، تجربه تاریخی بدعهدی آمریکا، پابندی به اصول انقلاب و ضرورت مقاومت فعال است. بر این اساس، مذاکره با آمریکا تنها در صورت تأمین منافع ملی، حفظ استقلال راهبردی و جلوگیری از نفوذ و تحمیل پذیرفتنی است.

کلیدواژه‌ها: عقلانیت سیاسی، مقام معظم رهبری، سیاست خارجی ایران، ایالات متحده آمریکا، تحلیل مضمون.

۱. مقدمه

روابط جمهوری اسلامی ایران و ایالات متحده آمریکا یکی از پویاترین، مناقشه‌آمیزترین و درعین حال معنادارترین روابط در نظام بین‌الملل معاصر است. از نخستین روزهای پیروزی انقلاب اسلامی تا امروز، این رابطه بیش از آنکه تابع تعاملات روزمره سیاسی باشد، ریشه در دو منظومه فکری و ارزشی متفاوت دارد؛ یکی مبتنی بر عقلانیت سکولار و ابزاری غربی و دیگری بر پایه عقلانیت ارزشی و ایمانی انقلاب اسلامی. به‌طوری که در مکتب اسلام، برخلاف مکتب ماکیاولیستی غرب، سیاست به معنای دروغ و حقه و تزویر نیست؛ بلکه سیاست بر پایه صداقت، صراحت و تدبیر است (محمدی، ۱۳۸۷: ۴۱).

در نظریه‌های تصمیم‌گیری سیاسی، عقلانیت به مثابه فرآیند سنجش هزینه و فایده و انتخاب بهینه بر اساس اهداف و امکانات تعریف می‌شود (Allison, 1971: 35). باین حال، در بستر جمهوری اسلامی، عقلانیت مفهومی صرفاً ابزاری نیست؛ بلکه با ارزش‌های هنجاری و الهی پیوند خورده است. رهبر جمهوری اسلامی، با اتکا بر نوعی عقلانیت ارزشی - ابزاری ترکیبی، تصمیم‌گیری‌های سیاست خارجی را در چارچوبی از تدبیر، مصلحت و اصول دینی هدایت می‌کنند؛ چنانکه ایشان بارها تأکید کرده‌اند: «مواجهه ما با مسائل‌مان و با دشمنانمان باید... عاقلانه و خردمندانه باشد، هیجانی و احساساتی سطحی نباشد... از روی انفعال نباشد (بیانات در مراسم سی‌امین سالگرد رحلت امام خمینی (رحمه‌الله)، ۱۳۹۸/۳/۱۴).

از این منظر می‌توان استدلال کرد که در سیاست خارجی جمهوری اسلامی، عقلانیت به معنای انفعال نیست؛ بلکه مبنایی برای مقاومت هوشمندانه است. مقاومت بدون عقلانیت به افراط می‌انجامد و عقلانیت بدون مقاومت به سازش. رهبر انقلاب، با اتخاذ موضعی متوازن، کوشیده‌اند میان اصول ثابت (مانند استقلال و استکبارستیزی) و مصلحت‌های متغیر (مانند مذاکرات محدود یا تعامل منطقه‌ای) تعادلی عقلانی برقرار کنند. این تعادل، جلوه‌ای از عقلانیت سیستمی و راهبردی است که تنها در جوامعی تحقق می‌یابد که میان ایده و نهاد توازن برقرار شود؛ بنابراین بررسی جایگاه عقلانیت در تصمیم‌گیری‌های سیاست خارجی رهبر جمهوری اسلامی ایران، تلاشی است برای فهم منطق درونی سیاست ایران در برابر ایالات متحده. این عقلانیت نه از جنس تجربه‌گرایی محض غربی و نه از سنخ آرمان‌گرایی مطلق است؛ بلکه عقلانیتی انقلابی و مصلحت‌محور است که بر پایه سه اصل شکل گرفته است: حفظ استقلال، صیانت از عزت ملی و تأمین منافع در چارچوب ارزش‌های اسلامی.

اهمیت این پژوهش از آن جهت دوچندان است که مفهوم «عقلانیت» در فضای نظری و رسانه‌ای غالباً به‌گونه‌ای تقلیل‌گرایانه و با معیارهای صرفاً لیبرال - ابزاری تفسیر می‌شود و این امر به برداشت‌های نادرست از تصمیمات سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، به‌ویژه در قبال آمریکا، دامن زده است. در مقابل، این پژوهش می‌کوشد نشان دهد که عقلانیت در منظومه فکری مقام معظم رهبری، مفهومی بومی، ارزشی و درعین حال محاسبه‌گرانه و بر پیوند هم‌زمان آرمان‌گرایی و واقع‌بینی، اصول‌گرایی و مصلحت‌اندیشی و مقاومت و تعامل مشروط استوار است. تبیین این الگوی عقلانیت می‌تواند به فهم دقیق‌تر منطق تصمیم‌گیری سیاست خارجی جمهوری اسلامی و رفع دوگانه‌سازی‌های نادرست میان عقلانیت و انقلابی‌گری کمک کند. درنهایت، نتایج این پژوهش می‌تواند علاوه بر غنای ادبیات نظری سیاست خارجی ایران، در سطوح عملی نیز برای نخبگان دانشگاهی، تحلیلگران سیاست خارجی و تصمیم‌گیران، در فهم بهتر چارچوب‌های راهبردی، اولویت‌ها و خطوط قرمز سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در قبال ایالات متحده، کارآمد و راه‌گشا باشد و به تقویت گفت‌وگوی علمی پیرامون عقلانیت بومی در سیاست خارجی کمک کند. ازاین‌رو، تحلیل این منطق می‌تواند به غنای نظریه‌های تصمیم‌گیری در بسترهای غیرغربی و اسلامی کمک و هم‌زمان تصویری دقیق‌تر از سیاست خارجی ایران در نظام بین‌الملل ارائه کند و درک عمیق‌تری از پیوند میان ایدئولوژی، مصلحت و عقلانیت سیاسی در نظام جمهوری اسلامی منجر می‌شود.

۲. پیشینه پژوهش

پژوهش‌های متعددی در حوزه سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران به بررسی مفاهیمی چون عقلانیت، تصمیم‌گیری سیاسی، ایدئولوژی و منافع ملی پرداخته‌اند، اما تمرکز مستقیم بر جایگاه عقلانیت در تصمیم‌گیری‌های سیاست خارجی مقام معظم رهبری در قبال ایالات متحده آمریکا همچنان محدود و پراکنده است.

بحرانی و فروتنی (۱۴۰۰)، عقلانیت اسلامی در اندیشه رهبر انقلاب را عقلانیتی توحیدمحور و چندسطحی (بنیادین، ارزشی و ابزاری) معرفی می‌کنند که در بعد ایجابی با محاسبه‌گری، عدالت، معنویت و بصیرت و در بعد سلبی با نفی انفعال، سازش‌کاری و محافظه‌کاری تعریف می‌شود.

شفیعی (۱۳۹۴)، بر ظرفیت عقلانیت شیعی برای تعامل نظری و گفت‌وگوی عقلانی با عقلانیت‌های مدرن، به‌ویژه عقلانیت ارتباطی، تأکید کرده و پیامدهای مثبت سیاسی این هم‌گرایی را برجسته می‌کند.

سلیمانی (۱۳۹۳)، سیاست خارجی جمهوری اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری را مبتنی بر مقابله با استکبار، پیگیری منافع ملی در چارچوب ارزش‌های اسلامی و تعهد به عدالت بین‌المللی می‌داند و تغییرپذیری تاکتیکی را در کنار ثبات اصول مجاز می‌شمارد.

حاتمی‌راد (۱۳۸۵)، سیاست خارجی جمهوری اسلامی را تداوم اصول انقلاب اسلامی، به‌ویژه اصل «نه شرقی، نه غربی»، معرفی کرده و سه‌گانه «عزت، حکمت و مصلحت» را چارچوب الزام‌آور کنش خارجی از منظر رهبری می‌داند.

طاهرخانی^۱ (۲۰۲۲)، عقلانیت انقلابی را برآمده از سنت عقلانی چندلایه تشیع (فلسفی، فقهی، تاریخی و عرفانی) می‌داند که در تعامل با وحی و سایر نظام‌های فکری شکل گرفته و در گفتمان انقلاب اسلامی عینیت یافته است.

باین‌حال، اغلب این مطالعات رویکردی توصیفی داشته و کمتر از روش‌های تحلیلی نظام‌مند مانند تحلیل مضمون برای استخراج الگوی عقلانیت استفاده کرده‌اند. همچنین پژوهش‌هایی که به بررسی مواضع رهبر انقلاب در قبال آمریکا پرداخته‌اند، بیشتر بر مفاهیمی چون استکبارستیزی، مقاومت و استقلال تمرکز داشته و عقلانیت را به‌عنوان یک مقوله تحلیلی مستقل و چندسطحی مورد واکاوی قرار نداده‌اند. از این‌رو، پژوهش حاضر با رویکردی کیفی و با بهره‌گیری از تحلیل مضمون شبکه‌ای، می‌کوشد این خلأ پژوهشی را پوشش داده و الگویی بومی و نظام‌مند از عقلانیت در تصمیم‌گیری سیاست خارجی مقام معظم رهبری در قبال ایالات متحده ارائه کند.

۳. چارچوب مفهومی و نظری

تحلیل عقلانیت در سیاست خارجی ایران و به‌ویژه در مواجهه با ایالات متحده آمریکا، نیازمند چارچوبی نظری است که بتواند هم مبانی عقلانی تصمیم‌گیری و هم تأثیرات محیط بین‌المللی را توضیح دهد. در این پژوهش، چارچوب نظری بر سه محور اصلی استوار است: عقلانیت راهبردی، نظریه‌های تصمیم‌گیری در سیاست خارجی، و واقع‌گرایی انتقادی در روابط بین‌الملل. ترکیب این سه محور به پژوهش امکان می‌دهد که از سطح فردی و نهادی تا سطح ساختاری و بین‌المللی، عقلانیت در سیاست خارجی مقام معظم رهبری را تحلیل کند.

^۱ Taherkhani

۳-۱. مفهوم عقلانیت

مبنای عقلانیت در قاعده‌مندی رفتار و شخصیت و سپس افکار و گرایش‌های فکری است و هیچ ملتی با هر سابقه تاریخی و ساختار فرهنگی نمی‌تواند برای پشرفت و توسعه‌یافتگی از این مبنا فاصله گیرد. عقلانیت جغرافیا نمی‌شناسد؛ دستاورد بشری است. ریشه‌ای‌ترین تعریف عقلانیت به بهره‌برداری از فکر و علم در انجام دادن هر کار اشاره می‌کند. راه علاج هیچانی‌بودن، احساساتی‌بودن، دمدمی مزاج بودن، غیر قابل پیش‌بینی بودن و فردمحور بودن، ورود به عرصه فکر و علم و عقلانیت است (سریع‌القلم، ۱۳۸۲: ۲۲). در آموزه‌های دین اسلام نیز تعقل و اندیشه‌ورزی جایگاهی محوری دارد و عقلانیت و بصیرت به‌عنوان شالوده دعوت الهی و مأموریت پیامبران معرفی می‌شود (رهبر، ۱۳۹۹: ۳).

عقلانیت‌ها یا در پیوند و هم‌سویی با معرفت دینی و داده‌های وحیانی شکل می‌گیرند که در این صورت، با اتکای به عقل، به تولید «عقلانیت دینی» می‌انجامند یا آنکه بر مبنای معرفت‌هایی مستقل از وحی سامان می‌یابند که نتیجه آن، شکل‌گیری نوعی عقلانیت خودبنیاد است (لاجوردی و معینی‌پور، ۱۳۹۹: ۵۹-۵۸). در این چارچوب، عقلانیت را می‌توان منظومه‌ای به‌هم‌پیوسته از اندیشه‌ها دانست که در پرتو مبانی، اهداف، اصول و راهبردهای مشخص سامان می‌یابد و بسته به شرایط، از سطوح و مراتب گوناگونی برخوردار است. این منظومه معرفتی می‌تواند از منابع متکثری همچون وحی، تجربه زیسته، استدلال عقلانی، شهود و خواست‌های انسانی تغذیه شود (نجفی و غلامی، ۱۳۹۷: ۳۰).

۳-۲. عقلانیت راهبردی

عقلانیت راهبردی^۱ در سیاست خارجی، به معنای توانایی نظام سیاسی برای ترکیب اهداف ارزشی و مصالح ملی با ابزارهای متناسب برای تحقق آن‌هاست. این سطح از عقلانیت، صرفاً به محاسبه هزینه - فایده محدود نمی‌شود (Kahler, 1998: 920)، بلکه شامل نگاه بلندمدت به بقا، استقلال و پویایی یک نظام نیز هست. والتز تأکید می‌کند که در نظام بین‌الملل آنارشیک، دولت‌ها ناگزیرند تصمیمات خود را بر اساس الزامات بقا و موازنه قدرت اتخاذ کنند (Waltz, 1979: 117). اما در چارچوب فکری جمهوری اسلامی ایران، عقلانیت راهبردی نه تنها بر بقا و امنیت ملی، بلکه بر هویت اسلامی - انقلابی و اصول مقاومت در برابر سلطه نیز استوار است. از دیدگاه مقام معظم رهبری،

^۱ Strategic Rationality

عقلانیت سیاسی در روابط با آمریکا، یعنی اتخاذ راهبردهایی که از یک سو مانع نفوذ و سلطه‌پذیری شود و از سوی دیگر، امکان بهره‌گیری از فرصت‌های بین‌المللی را در جهت منافع کشور فراهم کند. به عنوان مثال، مواضع ایشان در مذاکرات هسته‌ای بر این نکته تأکید دارد که مذاکره به عنوان ابزار تاکتیکی پذیرفتنی است، اما تغییر در اصول کلان سیاست خارجی مانند استقلال یا عدم پذیرش سلطه‌گری آمریکا خط قرمز محسوب می‌شود. از این منظر، عقلانیت راهبردی رهبر انقلاب نوعی عقلانیت «اصول‌محور اما منعطف» را نمایندگی می‌کند.

۳-۳. نظریه‌های تصمیم‌گیری در سیاست خارجی

نظریه‌های تصمیم‌گیری در سیاست خارجی^۱، چارچوبی برای درک فرآیند انتخاب‌ها و کنش‌های رهبران سیاسی فراهم می‌کنند. در مدل عقلانیت ابزاری، تصمیم‌گیرندگان با تعیین اهداف مشخص و سپس گزینش کارآمدترین ابزارها به سمت تحقق اهداف حرکت می‌کنند (Mintz & DeRouen, 2010: 57-67)، اما در سیاست خارجی جمهوری اسلامی، عقلانیت ارزشی نیز در کنار عقلانیت ابزاری نقش تعیین‌کننده دارد. به بیان دیگر، تصمیمات کلان سیاست خارجی نه تنها بر اساس سود و زیان مادی، بلکه با اتکا بر ارزش‌ها و اصول بنیادین اسلامی اتخاذ می‌شوند. در همین راستا، مقام معظم رهبری بارها تصریح کرده‌اند که عقلانیت در سیاست خارجی بدون پایبندی به اصول و ارزش‌ها، به معنای «محاسبه‌ای ناقص» خواهد بود؛ بنابراین، چارچوب تصمیم‌گیری ایشان ترکیبی از واقع‌گرایی ابزاری و ارزش‌گرایی ایدئولوژیک است؛ تا آنجا که می‌توان، سبک مدیریت مقام معظم رهبری را سبکی جامع، پویا و منعطف دانست که از ویژگی‌های مختلف در عرصه مدیریت سیاسی برخوردار است (محمدی و معینی‌پور، ۱۳۹۹: ۲۹).

نظریه‌های تصمیم‌گیری ابزار تحلیلی اصلی برای تبیین مکانیزم‌های پشت تصمیمات سیاست خارجی‌اند. سه جریان نظری که در این پژوهش کاربرد دارند عبارت‌اند از: (الف) مدل عقلانیت کلاسیک، (ب) مدل عقلانیت محدود و (ج) مدل‌های چندمعیاره و بوروکراتیک.

(الف) مدل عقلانیت کلاسیک فرض می‌کند بازیگر تصمیم‌گیرنده (دولت/رهبر) اهداف معلوم دارد و میان گزینه‌ها با معیار بیشینه‌سازی منفعت انتخاب می‌کند؛ این

¹ Foreign Policy Decision-Making

مدل برای خوانش گزاره‌های صریح درباره «منافع ملی» و «محاسبه سود و زیان» در بیانات رسمی کاربردی است (Allison, 1971: 33-35).

ب) مفهوم عقلانیت محدود سیمون نشان می‌دهد که تصمیم‌گیرندگان در عمل با کمبود اطلاعات، محدودیت‌های زمانی و هزینه‌های شناختی مواجه‌اند و به همین علت از «قواعد سرانگشتی» و راه‌حل‌های قناعت‌آمیز استفاده می‌کنند (Simon, 1957: 120-130). در تحلیل بیانات رهبر انقلاب، این چشم‌انداز کمک می‌کند جملاتی را که به «اطلاعات ناقص»، «لزوم احتیاط» یا «انتظار برای شرایط مناسب» اشاره می‌کنند، شناسایی کنیم.

ج) مدل‌های چندمعیاره و «سیاست‌های بوروکراتیک» نشان می‌دهند که تصمیم‌نهایی همیشه محصول انتخاب یک فرد یکپارچه نیست؛ بلکه ماهیتاً نتیجه تعامل میان نهادها، منافع گروه‌های داخلی و فرآیندهای سازمانی است (Allison, 1971: 162-179). در این مدل، تصمیمات نهایی معمولاً حاصل مذاکره، مصالحه و توافق بین نهادها هستند و موفقیت هر نهاد به قدرت نسبی و توانایی تأثیرگذاری آن بر نهادهای دیگر بستگی دارد (Mintz and DeRouen, 2010: 71). در بافت ایران، جایی که نهادهای رسمی و نهادهای موازی (وزارت خارجه، شورای عالی امنیت ملی، نهاد رهبری، نیروهای مسلح و غیره) در شکل‌دهی سیاست خارجی نقش دارند، توجه به مدل بوروکراتیک ضروری است تا رابطه میان فرمایش رهبری و فرآیندهای نهادی درک شود. برای نمونه، وقتی رهبر بر «هدایت کلی» تأکید می‌کند، این جمله را باید در متن سازوکارهای نهادی تبیین کرد.

۴-۳. واقع‌گرایی انتقادی

واقع‌گرایی انتقادی به عنوان رویکردی میان‌رشته‌ای، تلاش می‌کند تا محدودیت‌های واقع‌گرایی کلاسیک و نئورئالیسم را با در نظر گرفتن نقش ایدئولوژی، فرهنگ و ساختارهای هنجاری جبران کند. برخلاف واقع‌گرایی سنتی که صرفاً به توزیع قدرت توجه دارد، واقع‌گرایی انتقادی بر اهمیت عوامل گفتمانی و معنایی در سیاست بین‌الملل تأکید می‌کند (Joseph and Wight, 2010: 19). واقع‌گرایی انتقادی این نکته را تأکید می‌کند که کنشگری راهبردی باید در بستر محدودیت‌ها و فرصت‌های ساختاری فهم شود: توزیع قدرت در نظام بین‌الملل، تحریم‌ها، ائتلاف‌های منطقه‌ای و فشارهای فراملی همه بر گزینه‌های عملیاتی بازیگران مؤثرند (Ehteshami and Zweiri, 2019: 58-61). در این چارچوب، سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در قبال آمریکا نه صرفاً به عنوان واکنش به فشارهای نظام بین‌الملل، بلکه به عنوان برآیند

یک عقلانیت انتقادی مبتنی بر «هویت اسلامی - انقلابی» و «مقاومت در برابر سلطه» قابل فهم است؛ بنابراین، عقلانیت رهبر انقلاب را نه صرفاً به عنوان انتخاب محاسبه شده در خلأ که به عنوان انتخابی در چارچوب فشارها و فضاهای ساختاری باید بررسی کرد. ترکیب این سه چارچوب نظری، تصویری جامع از عقلانیت رهبر انقلاب در سیاست خارجی ارائه می دهد:

- عقلانیت راهبردی، نشان دهنده اصول خردمندانه و اهداف کلان نظام است.
- نظریه های تصمیم گیری، مکانیزم ها و فرآیندهای اتخاذ تصمیم را توضیح می دهند.
- واقع گرایی انتقادی، محدودیت ها و فرصت های ساختار بین المللی را شفاف می کند.

این ترکیب سه بعدی به پژوهش امکان می دهد تا عقلانیت سیاست خارجی ایران را نه صرفاً به عنوان یک واکنش تاکتیکی، بلکه به مثابه الگویی نظام مند، اصولی و متناسب با شرایط جهانی تحلیل کند.

۴. عقلانیت در تصمیم گیری سیاست خارجی و تطبیق آن با بستر نهادی

جمهوری اسلامی ایران

سیاست خارجی بازتابی از فرآیند تصمیم گیری، ادراک و محاسبه عقلانی دولت ها در مواجهه با محیط متغیر بین المللی و در ارتباط با سایر دولت ها، جوامع و سازمان های سیاسی است (محمدی، ۱۳۸۶: ۱۸). از منظر عقلانیت سیاسی، سیاست خارجی عرصه ای است که در آن انتخاب های راهبردی دولت ها بر اساس تحلیل هزینه - فایده و ارزیابی عقلانی از پیامدهای هر تصمیم انجام می شود. عقلانیت در این حوزه، نه به معنای حذف ارزش ها و باورها، بلکه به معنای تلفیق اصول ارزشی با درک واقعیت های بین المللی است؛ به گونه ای که سیاست خارجی بتواند ضمن حفظ هویت و اصول، منافع ملی را به صورت کارآمد تأمین کند. در دهه های اخیر، پژوهش های متعددی به بررسی فرآیند تصمیم گیری و عوامل مؤثر بر آن در سیاست خارجی پرداخته اند. تصمیم گیری در این حوزه، فرآیندی پیچیده است که شامل شناسایی مسأله، ارزیابی گزینه ها و انتخاب بهترین مسیر ممکن برای اقدام است. از منظر عقلانیت ابزاری، تصمیم گیری های سیاست خارجی در شرایط اطمینان، ریسک یا عدم قطعیت صورت می گیرند و کیفیت هر تصمیم به میزان اطلاعات در دسترس، درک محیط و توان تحلیل تصمیم گیرندگان وابسته است (Mintz and DeRouen, 2010: 25-28).

عقلانیت در سیاست خارجی همچنین به میزان بهره‌گیری نخبگان سیاسی از داده‌های واقعی، تجارب گذشته، و تحلیل ساختاری نظام بین‌الملل اشاره دارد. نمونه‌های تاریخی نیز نشان می‌دهند که بی‌توجهی به عقلانیت در تصمیم‌گیری سیاست خارجی می‌تواند پیامدهای پرهزینه‌ای به همراه داشته باشد. تصمیمات غیرعقلانی یا شتاب‌زده، همانند سیاست‌های نادرست رضاشاه در دوران جنگ جهانی دوم که منجر به اشغال ایران توسط نیروهای متفقین شد، نمونه‌ای از غلبه اراده شخصی بر عقلانیت سیاسی است (Karimifard 2021: 258). چنین تصمیماتی بیانگر آن است که فقدان نظام تصمیم‌گیری عقلانی، می‌تواند استقلال و امنیت ملی را به مخاطره اندازد.

مدل تصمیم‌گیری سیاسی نشان می‌دهد که اعضای سازمان همیشه عقلانی عمل نمی‌کنند؛ زیرا منافع و انتظارات شخصی آن‌ها ممکن است با اهداف سازمانی در تضاد باشد. به همین دلیل، رفتار سیاسی می‌تواند محدودیت‌هایی بر تبادل اطلاعات و تحلیل رسمی تحمیل و نقاط کور در فرآیند تصمیم‌گیری ایجاد کند؛ به‌ویژه وقتی معیارهای عینی برای سنجش موفقیت وجود ندارد (Elbanna, 2017: 4). درعین حال، تصمیمات حیاتی و مهم ممکن است به‌شدت تحت تأثیر انگیزه‌های سیاسی قرار گیرند؛ زیرا تصمیم‌گیرندگان آن‌ها را برای منافع شخصی یا سازمانی حیاتی می‌دانند. باین‌حال، همان تصمیمات به دلایل عملکردی (مانند کاهش ریسک و هزینه‌ها) و نمادین (برجسته‌کردن توانایی تصمیم‌گیرندگان) نیز نیازمند عقلانیت هستند. به‌طورکلی، فرآیند تصمیم‌گیری را می‌توان به‌عنوان ترکیبی از سه جریان عقلانی، شهودی و سیاسی توصیف کرد. این درهم‌آمیختگی نشان‌دهنده پیچیدگی تصمیم‌گیری و ضرورت مطالعات بیشتر درباره رابطه بین سیاست، تعارض منافع، شهود و عقلانیت در فرآیند تصمیم‌گیری است (Elbanna, 2017: 4).

در این راستا، تصمیمات کلان سیاست خارجی در ایران، نه‌صرفاً بر اساس محاسبات ابزاری، بلکه در چارچوبی از عقلانیت ارزشی و دینی اتخاذ می‌شود که باید آن را گونه‌ای از «عقلانیت بومی‌شده» در نظر گرفت (فیرحی، ۱۳۹۲: ۲۱۷-۲۲۲)؛ به‌طوری‌که در مدل بازیگر عقلانی، دولت را به‌مثابه بازیگری یکپارچه می‌نگرد که با درنظرگرفتن مجموعه‌ای از اهداف و گزینه‌ها، تصمیمی اتخاذ می‌کند که بیشترین سود را با کمترین هزینه تأمین کند (Allison, 1971: 30). در چارچوب این مدل، عقلانیت به‌معنای انتخاب بهینه از میان گزینه‌های ممکن است. در فضای جمهوری اسلامی، چنین عقلانیتی در ظاهر با سازوکارهای رسمی تصمیم‌گیری (نظیر شورای عالی امنیت

ملی) همخوانی دارد، اما محتوای آن با نوعی عقلانیت «ارزشی - راهبردی» درهم تنیده است؛ بدین معنا که ملاحظات ایدئولوژیک و هویتی، بخشی از محاسبه عقلانی محسوب می‌شوند. چنانکه آیت‌الله خامنه‌ای بارها تأکید کرده‌اند، «ما ظلم‌ستیزی را هم بر اساس عقلانیت می‌گوییم، عدالت‌خواهی هم باید بر اساس عقلانیت باشد، مبارزات اجتماعی ما هم باید بر اساس عقلانیت و محاسبه درست باشد؛ گرفتار حاشیه نشویم، اصل و فرع را هم اشتباه نگیریم» (بیانات در ارتباط تصویری با مراسم مشترک دانش‌آموختگی دانشجویان دانشگاه‌های افسری نیروهای مسلح، ۲۱ مهر ۹۹). بر اساس این، عقلانیت در شناخت واقعیت‌ها و پایداری بر اصول قابل استناد است. این نگرش نشان‌دهنده عقلانیت ارزشی و هنجاری است که بر اصول دینی و استقلال سیاسی تکیه دارد.

در برابر این نگاه ابزاری، هربرت سایمون مفهوم عقلانیت محدود^۱ را مطرح کرد و نشان داد که تصمیم‌گیرندگان، برخلاف فرض عقلانیت مطلق، در محیطی از محدودیت‌های شناختی، زمانی و اطلاعاتی تصمیم می‌گیرند (Simon, 1957:198)؛ بنابراین تصمیم‌گیرندگان بر اساس مجموعه محدودی از گزینه‌ها و فرصت‌ها تصمیم می‌گیرند و این تصمیم‌ها تحت تأثیر محدودیت‌های محیطی و منابع موجود شکل می‌گیرد. در بستر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، محدودیت‌های عقلانی نه تنها به کمبود اطلاعات، بلکه به ساختار نهادی چندلایه و گاه غیرمتمرکز قدرت نیز مربوط می‌شود. این ساختار، عقلانیت تصمیم‌گیری را از نوعی یکدستی خارج کرده و آن را به فرآیندی مذاکره‌محور درون نظام سیاسی تبدیل می‌کند.

در سطح سوم، رویکردهای روان‌شناختی و شناختی به تصمیم‌گیری سیاست خارجی بر نقش ادراک، باور و جهان‌بینی تصمیم‌گیرندگان تأکید دارند. نظریه پردازانی مانند رابرت نشان داده‌اند که برداشت رهبران از تهدید و فرصت، بر اساس تصورات ذهنی و چارچوب‌های شناختی‌شان شکل می‌گیرد (Jervis, 1976: 118). بر اساس این، می‌توان استدلال کرد که رهبر جمهوری اسلامی، عقلانیت را نه صرفاً بر اساس داده‌های مادی، بلکه در چارچوبی از تفسیر معنوی از تاریخ و قدرت بازتعریف می‌کند. تصمیمات کلان ایشان در خصوص رابطه با آمریکا (به‌ویژه مخالفت با عادی‌سازی) را می‌توان مصداقی از عقلانیت هویتی - ایدئولوژیک دانست که ضمن در نظر داشتن منافع ملی، با هدف حفظ استقلال گفتمانی و صیانت از هویت اسلامی اتخاذ می‌شود. در این زمینه ایشان می‌فرمایند: «... من البته هیچ‌وقت نسبت به مذاکره با آمریکا خوش‌بین

¹ bounded rationality

نبودم. نه از باب یک توهم بلکه از باب تجربه؛ تجربه کردیم. حالا اگر یک روزی — ما که در آن روز قاعدتاً نخواهیم بود — شماها ان‌شاءالله در جریان حوادث و جزئیات و یادداشت‌ها و نوشته‌های این روزها قرار بگیرید، خواهید دید که این تجربه ما از کجا حاصل شده؛ تجربه کردیم (بیانات در دیدار مداحان اهل بیت علیهم‌السلام، ۱۳۹۴/۰۱/۲۰)؛ همچنان که می‌فرمایند: «چون تجربه‌های گذشته ما نشان می‌دهد که گفت‌وگو در منطق حضرات آمریکائی به این معنی نیست که بنشینیم تا به یک راه حل منطقی دست پیدا کنیم — منظورشان از گفت‌وگو این نیست — منظورشان از گفت‌وگو این است که بنشینیم حرف بزنین تا شما نظر ما را قبول کنید! هدف، از اول اعلام شده است؛ باید نظر طرف مقابل قبول شود؛ لذا ما همیشه اعلام کردیم و گفتیم که این، گفت‌وگو نیست؛ این، تحمیل است و ایران زیر بار تحمیل نمی‌رود. من به این اظهارات خوش‌بین نیستم، اما مخالفت هم ندارم (بیانات در حرم مطهر رضوی، ۱۳۹۲/۰۱/۰۱).

ترکیب این سه سطح نظری (عقلانیت ابزاری، محدود و شناختی) در تبیین تصمیم‌گیری سیاست خارجی رهبر جمهوری اسلامی، نشان می‌دهد که عقلانیت در نظام ایران، نه صرفاً «مصلحت‌محور» و نه کاملاً «ایدئولوژیک» است؛ بلکه آمیزه‌ای از عقلانیت دینی، مصلحت‌اندیشی راهبردی و درک تاریخی از قدرت است. در این چارچوب، «عقلانیت ولایی» نوعی مدل بومی از عقلانیت سیاسی است که در آن، تصمیم بر پایه ترکیبی از تحلیل‌های راهبردی، الهیات سیاسی و تجربه تاریخی ملت ایران اتخاذ می‌شود.

در نظام جمهوری اسلامی، «رهبر» هم نقش نهادی تعیین سیاست‌های کلی را دارد و هم کنشگری است که بیانات و معیارهای هنجاری - راهبردی‌اش افق عمل سیاسی را تعیین می‌کند. این ترکیب نهادی - هنجاری موجب می‌شود که «عقلانیت رهبری» در عرصه سیاست خارجی ماهیتی چندبعدی بیابد: هم عقلانیت ابزاری (محاسبه منافع و هزینه‌ها)، هم عقلانیت ارزشی (پایبندی به اصول و خطوط قرمز ایدئولوژیک) و هم مؤلفه‌های شناختی - روان‌شناختی (ادراکات تاریخی، روایت‌ها و برداشت‌ها از «دیگری» مثل آمریکا). این ترکیب باید به عنوان یک «الگوی عقلانیت ترکیبی» فهم شود که در آن منطق انتخاب تابعی هم‌زمان از محاسبه راهبردی و ملاحظات هنجاری است. شواهد صریح رهبری در بیانات رسمی، مؤید همین ترکیب‌اند؛ او ضمن هشدار نسبت به «اثر سوء» مذاکرات بر مصالح و هویت ملی، از ضرورت «دقت محاسباتی» و «تدبیر» در برابر دشمن سخن گفته است. در این زمینه

ایشان می‌فرمایند: «اینکه با مذاکره با آمریکا مخالفیم علتی دارد؛ مذاکره آمریکا با جمهوری اسلامی یعنی نفوذ؛ می‌خواهند راه را باز کنند برای تحمیل/ در همین مذاکرات هسته‌ای، هر جا فرصت پیدا کردند یک نفوذی کردند؛ الحمدلله طرف ایرانی حواسش جمع بوده، اما یک جاهایی بالاخره یک فرصت‌هایی آن‌ها پیدا کردند و یک حرکت مضر برای منافع ملی انجام دادند/ مذاکره با آمریکا ممنوع است؛ به‌خاطر مضرات بی‌شماری که دارد و منفعتی که اصلاً ندارد (بیانات در دیدار فرماندهان و کارکنان نیروی دریایی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی و خانواده‌های آنان، ۱۳۹۴/۰۷/۱۵).

۵. روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از نظر ماهیت، کیفی و از حیث هدف، تبیینی - تحلیلی است و با بهره‌گیری از روش تحلیل مضمون شبکه‌ای انجام شده است. داده‌های پژوهش شامل بیانات، سخنرانی‌ها و مواضع رسمی مقام معظم رهبری درباره عقلانیت، سیاست خارجی و روابط ایران و ایالات متحده است که از آرشیو موضوعی پایگاه دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای گردآوری شده‌اند. در این چارچوب، تعداد ۲۲۳ گزاره متنی شناسایی و پس از پالایش محتوایی، فرآیند کدگذاری و تحلیل بر روی آن‌ها انجام شد. تحلیل داده‌ها در سه سطح مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر صورت گرفت که به استخراج ۴۹ مضمون پایه، ۱۲ مضمون سازمان‌دهنده و ۴ مضمون فراگیر انجامید. به‌منظور افزایش دقت، انسجام و قابلیت بازبینی تحلیل‌ها، از نرم‌افزار MaxQDA استفاده شد و تلاش گردید با پایبندی دقیق به متن بیانات و انسجام نظری، اعتبار و اعتمادپذیری یافته‌ها تضمین شود.

۵-۱. تحلیل مضمون

تحلیل مضمون یکی از روش‌های اساسی و کارآمد در پژوهش‌های کیفی است که با هدف شناسایی، تحلیل و تبیین الگوهای معنادار در داده‌های متنی به کار گرفته می‌شود. این روش، فرآیندی نظام‌مند برای سازمان‌دهی داده‌های پراکنده و متنوع است و آن‌ها را به اطلاعاتی غنی، منسجم و تفصیلی تبدیل می‌کند (شیخ‌زاده و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۵۳). به‌طور کلی، تحلیل مضمون رویکردی توصیفی است که امکان شناسایی مضامین کلیدی و کشف روابط درونی میان داده‌های کیفی را فراهم می‌کند. در مقایسه با سایر شیوه‌های تحلیل کیفی، تحلیل مضمون دارای سه ویژگی برجسته است: نخست، از انعطاف‌پذیری بالایی برخوردار است و می‌تواند در موقعیت‌های پژوهشی متنوع و با داده‌های مختلف مورد استفاده قرار گیرد. دوم، وابستگی به

چارچوب نظری خاصی ندارد و قابلیت انطباق با رویکردهای نظری متفاوت را داراست. سوم، در عین سهولت مفهومی، به‌دقت، تمرکز و صرف زمان بیشتری نسبت به سایر روش‌ها نیاز دارد (کمالی، ۱۳۹۷: ۱۹۳-۱۹۲).

۲-۵. تکنیک تحلیل مضمون

اگرچه تحلیل مضمون را می‌توان از طریق راهبردهای تحلیلی گوناگون اجرا کرد، در این پژوهش از روش کاربردی شبکه‌ی مضامین به‌عنوان شیوه‌ای نظام‌مند و تصویری در تحلیل داده‌ها استفاده می‌شود.

۳-۵. شبکه‌ی مضامین

روش شبکه‌ی مضامین، چارچوبی ساختاریافته برای سازمان‌دهی مضامین در سه سطح اصلی فراهم می‌کند: مضامین پایه، مضامین سازمان‌دهنده و مضامین فراگیر. در گام نخست، مضامین پایه به‌عنوان کدها و نکات کلیدی از داده‌های متنی استخراج می‌شوند. در مرحله‌ی دوم، این مضامین پایه‌ای با تلفیق و دسته‌بندی، به مضامین سازمان‌دهنده تبدیل می‌گردند که بیانگر مفاهیم کلی‌تر و انتزاعی‌تر هستند (ردادی، ۱۳۹۴: ۵۵). درنهایت، در مرحله‌ی سوم، مضامین فراگیر یا عالی در قالب استعاره‌ها و مفاهیم کلان، مضمون‌های حاکم بر کل متن را شکل می‌دهند. در این روش، سه سطح از مضامین در قالب نقشه‌ای تارنمایی و گرافیکی ترسیم می‌شود تا شبکه‌ای از روابط میان مضامین مختلف را نشان دهد. به‌طورکلی، در فرآیند تحلیل مضمون، مسیر از مضامین آشکار و صریح به سوی مفاهیم انتزاعی‌تر و فراگیرتر پیش می‌رود تا درنهایت مضمون یا مضامین اصلی متن شناسایی شوند (همان، ۵۵).

۴-۵. کاربرست روش تحلیل مضمون در پژوهش حاضر

نظر به اینکه هدف این پژوهش، تبیین الگوی تحلیلی «جایگاه عقلانیت» در بیانات حضرت آیت‌الله خامنه‌ای است، روش تحلیل مضمون به‌عنوان مناسب‌ترین رویکرد انتخاب شده است. فرآیند تحلیل مضمون در این پژوهش شامل سه مرحله‌ی کلان است:

- تجزیه و توصیف متن
- تشریح و تفسیر متن
- ادغام و یکپارچه‌سازی مجدد داده‌ها

هر یک از این مراحل مبتنی بر تفسیر و تحلیل است و با هر گام، سطح بالاتری از انتزاع و فهم مفهومی حاصل می‌شود (شیخ‌زاده و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۷۷).

۶. تحلیل مضمون «جایگاه عقلانیت» در بیانات مقام معظم رهبری دربارهٔ روابط ایران و آمریکا

به منظور شناسایی الگوی تحلیلی «جایگاه عقلانیت» در بیانات مقام معظم رهبری پیرامون روابط ایران و ایالات متحده، سه مرحلهٔ اصلی تحلیل مضمون اجرا شده است. در نخستین گام، کلیدواژه «عقلانیت» مبنای استخراج داده‌ها قرار گرفت. بدین منظور، با مراجعه به بخش «آرشیو موضوعی» در پایگاه دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، تعداد ۲۲۳ دادهٔ مرتبط با مفهوم عقلانیت شناسایی شد. در ادامه، پس از مطالعه و مذاقه در تمامی این داده‌ها، برای ۴۹ مورد از آن‌ها مضامین پایه‌ای از طریق فرآیند کدگذاری استخراج گردید. مضامین پایه‌ای همان مفاهیمی هستند که با قرائت مستقیم متن اصلی به ذهن متبادر می‌شوند و نمایانگر معانی آشکار بیانات هستند. نتایج این مرحله در جدول مربوطه ارائه شده است. به‌منظور ارتقاء دقت، انسجام و سرعت در فرآیند کدگذاری و طبقه‌بندی مضامین، از نرم‌افزار تخصصی MaxQDA بهره گرفته شده است.

در این پژوهش، بیانات مقام معظم رهبری در حوزهٔ سیاست خارجی و به‌ویژه روابط جمهوری اسلامی ایران و ایالات متحده، به‌عنوان داده‌های کیفی اولیه مورد تحلیل قرار گرفت. این بیانات شامل سخنرانی‌ها، دیدارهای رسمی و مواضع اعلامی در بازه زمانی مشخص بوده و پس از گردآوری، با استفاده از روش تحلیل مضمون مورد بررسی قرار گرفت. در مرحلهٔ نخست، متن بیانات به واحدهای معنایی قابل تحلیل (جملات و گزاره‌های مفهومی) تفکیک شد. سپس، این واحدها بر اساس دلالت‌های مفهومی مشترک، کدگذاری اولیه شدند. کدهای استخراج‌شده، بازنمایی مفاهیم صریح و ضمنی موجود در بیانات بوده و تلاش شد تا از تحمیل مفاهیم پیشینی بر داده‌ها پرهیز شود. در گام بعدی، کدهای اولیه بر اساس شباهت‌های معنایی، هم‌پوشانی مفهومی و پیوندهای دلالتی، در قالب مضامین اولیه سامان‌دهی شدند. این مضامین، سطحی بالاتر از کدها را نمایندگی کرده و بیانگر الگوهای تکرارشونده در فهم عقلانیت، تصمیم‌گیری و مواجهه با ایالات متحده در منظومهٔ فکری مقام معظم رهبری هستند. برای مثال، کدهایی نظیر «پرهیز از هیجان»، «لزوم محاسبهٔ پیامدها»، «نفی انفعال» و «اتکا به تجربهٔ تاریخی» در ذیل مضمون اولیه‌ای همچون «عقلانیت محاسبه‌محور و ضدانفعالی» تجمیع شدند. بدین ترتیب، مضامین اولیه نه به‌صورت انتزاعی، بلکه برآمده از تکرار معنادار مفاهیم در داده‌های خام شکل گرفتند. به‌منظور افزایش اعتبار تحلیل،

فرآیند کدگذاری و استخراج مضامین اولیه به صورت بازگشتی انجام شد؛ به این معنا که مضامین شکل گرفته مجدداً با متن بیانات تطبیق داده شدند تا از همخوانی آن‌ها با داده‌های خام اطمینان حاصل شود. همچنین، تلاش شد با ارجاع مستقیم به گزاره‌های منتخب از بیانات رهبری در بخش یافته‌ها، پیوند میان داده و تفسیر به صورت شفاف حفظ گردد.

۱-۶. تبدیل مضامین

در مرحله بعد، به منظور دستیابی به مضامین سازمان‌دهنده و فراگیر، مضامین پایه‌ای استخراج شده بازآرایی و بازساخت می‌شوند تا در نهایت، شبکه‌های مضمونی مورد نظر ترسیم گردد. در این مرحله از تحلیل مضمون، تلاش می‌شود با سازمان‌دهی مجدد مضامین اولیه، به سطوحی انتزاعی‌تر از معنا دست یافت؛ مضامینی که در حکم حلقه‌های پیونددهنده میان مفاهیم پایه بوده و پژوهشگر را به سوی مضامین اصلی‌تر، کلی‌تر و مرکزی‌تر هدایت می‌کنند (ردادی، ۱۳۹۴: ۶۷). به منظور افزایش دقت، انسجام و سرعت در فرآیند کدگذاری، همچنین به دلیل سازگاری بهتر با زبان فارسی و امکان تولید خروجی‌های تحلیلی دقیق و گویا در مقایسه با سایر نرم‌افزارهای تحلیل کیفی، از نرم‌افزار رایانه‌ای MaxQDA استفاده شده است.

جدول ۱. تبدیل مضامین مربوط به جایگاه عقلانیت در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای

ردیف	مضامین پایه‌ای	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
۱	عقلانیت با محاسبه درست و صحیح همخوانی دارد.	عقلانیت به مثابه تدبیر و محاسبه سنجیده در تصمیم‌گیری‌های سیاسی و سیاست خارجی	عقلانیت محاسباتی و تجربه‌محور
۲	محاسبه اقتدار ملی یک محاسبه عقلانی است.		
۳	سیاست خارجی، محلی برای تصمیمات عقلانی و حساب شده است.		
۴	عقلانیت به معنای تصمیم‌گیری سنجیده و خردمندانه است که شامل تدبیر، محاسبات، توجه به ظرفیت‌ها و بررسی آثار و تبعات اقدامات می‌شود.		

	عقلانیت دینی به مثابه مبنای معرفتی و راهبردی در نظام فکری و تصمیم‌سازی جمهوری اسلامی محسوب می‌شود.	اسلام جمهوری اسلامی مبتنی بر عقلانیت است و عقل ابزار اصلی در فهم، تشخیص اهداف و انتخاب راهبردهاست.	۵
		در اسلام، عقل منبع اصلی درک اصول اعتقادی و احکام فقهی است و دین با علم و عقل ضدیت ندارد.	۶
	بی‌اعتمادی راهبردی به آمریکا به‌عنوان نتیجه تجربه تاریخی فریب، سلطه‌طلبی و بدعهدی در روابط و مذاکرات است.	آمریکا در مذاکره، اهل فریب و دروغ است.	۷
		بر اساس تجربه گذشته، آمریکا در مذاکره قابل اعتماد نیست.	۸
		مذاکره با آمریکا، یعنی تحمیل و پذیرش خواسته‌های آنها	۹
		گفت‌وگو با آمریکا، یعنی تحمیل اراده آنها بر دیگران	۱۰
		آمریکا حتی با وجود موافقت هم‌پیمانش در مذاکرات، بدعهدی کرد.	۱۱
		تسخیر سفارت آمریکا واکنشی به کشف توطئه و خطر بزرگ علیه انقلاب بود؛ نه آغاز دشمنی با آمریکا.	۱۲
	عقلانیت و پایبندی به اصول به‌عنوان راهبرد پیشرفت و تصمیم‌گیری خردمندانه در سیاست ملی است.	عقلانیت به معنی شناخت واقعیت‌ها و پایداری بر اصول است.	۱۳
		پیشرفت کشور در گرو حرکت در مسیر خردمندانه اصول است.	۱۴
		حقوق ملت ایران قابل معامله نیست.	۱۵

عقلانیت اصول‌محور و هنجاری	حفظ منافع ملی و امنیت کشور به‌عنوان محور اصلی دیپلماسی و سیاست خارجی است.	۱۶	دیپلماسی باید در حفظ منافع ملی کاربرد داشته باشد.
		۱۷	ایدئولوژی در صدد تأمین منافع ملی است.
		۱۸	دیپلماسی ایدئولوژیک با حفظ منافع ملی رابطه مثبت دارد.
		۱۹	سیاست خارجی خوب در اداره موفق و کاهش سیاست‌ها و تصمیمات تهدیدآمیز مؤثر است.
		۲۰	نظارت و بازرسی‌ها نباید امنیت ملی را به مخاطره بیندازد.
	مقاومت در برابر استکبار و پایبندی به اصول ملی و اسلامی در روابط با آمریکا است.	۲۱	مسأله ایران با آمریکا، مسأله استکبار آمریکایی است.
		۲۲	در حل اختلاف با آمریکا، توقع این است که اصول خودمان را نادیده بگیریم.
		۲۳	ملت ایران مقابله با ظلم را فریضه اسلامی خود می‌داند.
		۲۴	دفاع از اهداف نظام، وظیفه دیپلمات‌ها است.
	استقلال و عزت ملی به‌عنوان بنیاد ایستادگی و خودانکایی در سیاست خارجی است.	۲۵	استقلال به معنی مقابله با کشورهای مداخله‌گر است.
		۲۶	ملت ایران در برابر هرگونه تحمیل، چه جنگ و چه صلح، با استقامت و قاطعیت ایستادگی می‌کند.
		۲۷	ایستادگی در مسأله هسته‌ای نماد دفاع از عزت ملی و مقاومت در برابر زورگویی و تحمیل قدرت‌های سلطه‌گر است.
		۲۸	«عزت» در سیاست خارجی به معنای خودانکایی، نفی دیپلماسی التماسی و پرهیز از وابستگی به تصمیمات دیگر کشورها است.
		۲۹	در مواجهه با مسائل جهانی، ایران به‌صورت عزتمندانه و مبتنی بر اصول عمل می‌کند.
		۳۰	اسلام مورد نظر جمهوری اسلامی بر معنویت، عقلانیت و

	عقلانیت، عدالت و معنویت به‌عنوان میانی معرفتی و راهبردی سیاست خارجی جمهوری اسلامی است.	عدالت استوار است و در همه زمینه‌ها ازجمله سیاست خارجی با حکمت و مصلحت عمل می‌کند.	
		مکتب امام خمینی مبتنی بر سه بعد اصلی معنویت، عقلانیت و عدالت است که همه از اسلام نشأت گرفته و رفتار و تصمیم‌گیری ایشان را شکل می‌دهد.	۳۱
	مقاومت راهبردی در برابر سلطه‌جویی و زورگویی قدرت‌های خارجی است.	ایران با استکبار و سلطه‌جویی قدرت‌های خارجی مخالف است و در برابر بهانه‌گیری‌ها و ریاکاری‌های آن‌ها در مسائل جهانی، ازجمله هسته‌ای، مقاومت می‌کند.	۳۲
عقلانیت تدبیری - واقع‌گرایانه	سنجش واقع‌بینانه تهدیدات در چارچوب عقلانیت راهبردی	در عقلانیت، تهدید باید به شکل واقعی سنجیده شود.	۳۳
	به‌کارگیری مذاکره به‌عنوان ابزار مصلحت‌محور برای حفظ ابتکار عمل و تأمین منافع ملی	موافقت با توافق به منزله تأمین منافع است.	۳۴
		موافقت با مذاکرات هسته‌ای برای بازپس‌گیری ابتکار عمل از جبهه استکبار صورت گرفت.	۳۵
		مذاکره با آمریکا از سر استیصال نیست؛ بلکه اقدامی مصلحتی برای رفع شر و حل مشکلات در چارچوب منافع ملی است.	۳۶
	بی‌اعتمادی راهبردی به آمریکا بر اساس ماهیت نفوذطلبانه و ناکامی آن در فشار بر ایران	مخالفت با مذاکره با آمریکا به دلیل ماهیت نفوذطلبانه و زبان‌بار آن برای منافع ملی است	۳۷
		ناتوانی آمریکا در تحقق اهداف خود از طریق فشار و تحریم، نشانه‌ای از ضعف آن در قبال ایران است.	۳۸
	راهبرد دشمن برای ایجاد یأس عمومی و مهار پیشرفت ایران	دشمن از پیشرفت‌های کشور عصبانی می‌شود.	۳۹
		هدف از تحریم‌ها، ناامیدی مردم از نظام اسلامی است.	۴۰
	تقویت ظرفیت‌های ملی و مقاومت راهبردی در مواجهه با فشار و دشمنی خارجی	تحریم‌های خارجی باعث شکوفا شدن ظرفیت‌های ملی گردید.	۴۱

عقلانیت توسعه‌محور - مقاومتی		تمام توطئه‌ها و دشمنی‌های خارجی علیه ایران به شکست و انفعال دشمن انجامیده و مقاومت ملت ایران، پیروزی مؤمنان و رسوایی ستمگران را به همراه داشته است.	۴۲
		آمریکا در خط مقدم دشمنی با پیشرفت ملت ایران است.	۴۳
	اقتصاد مقاومتی به‌عنوان راهبرد پیشگیرانه و کاهش آسیب‌های ناشی از فشارهای خارجی است.	اقتصاد مقاومتی راهبردی جهانی است که کشورها برای کاهش تأثیر تکانه‌های اقتصادی و مشکلات ناشی از نظام سرمایه‌داری بین‌المللی به آن روی می‌آورند.	۴۴
		اجرای اقتصاد مقاومتی، راهکار مقابله با فشارهای اقتصادی است.	۴۵
		اقتصاد مقدماتی باید در کاستن آسیب‌های کشور مؤثر باشد.	۴۶
		راهبرد سیاست‌های اقتصادی را باید با فرض ماندن تحریم‌ها دنبال کرد.	۴۷
	توسعه توان مقاومت اقتصادی برای مقابله با تکانه‌ها و تهدیدهای جهانی	یکی از مؤلفه‌های سیاست‌های مقاومتی، تقویت توان مقاومت در برابر تکانه‌ها و تهدیدهای اقتصادی جهانی است.	۴۸
		یکی از مؤلفه‌های سیاست‌های مقاومتی، توانایی کشور در مقاومت در برابر تهدیدها و تکانه‌های اقتصادی جهانی است.	۴۹

۲-۶. تشریح و کشف شبکه مضامین عقلانیت در منظومه فکری مقام معظم

رهبری

پس از بازبینی و تصحیح چندباره شبکه مضامین عقلانیت در منظومه فکری مقام معظم رهبری، از تعداد ۴۹ مضمون پایه‌ای، نهایتاً ۴ مضمون فراگیر به‌عنوان مضامین اصلی‌تر و مرکزی‌تر به دست آمد که در ادامه به بررسی و تحلیل هر کدام از این مضامین پرداخته می‌شود.

۶-۲-۱. عقلانیت محاسباتی و تجربه محور

سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران را می توان در چارچوب یک عقلانیت محاسباتی و تجربه محور تحلیل کرد؛ چارچوبی که تصمیم گیری های کلان را بر اساس سنجش دقیق واقعیت ها، محاسبات راهبردی و درس آموخته های تاریخی شکل می دهد. در این الگو، عقلانیت نه صرفاً یک ابزاری برای پیشبرد منافع ملی و نه تنها واکنشی صرف در برابر فشارهای خارجی؛ بلکه فرآیندی چندسطحی است که تحلیل ظرفیت ها و محدودیت های داخلی و بین المللی، ارزیابی پیامدهای اقدامات و بهره گیری از تجربه تاریخی کشور و رفتار قدرت های سلطه گر را با هم تلفیق می کند. در سیاست خارجی جمهوری اسلامی، تصمیمات سیاسی و دیپلماتیک بر پایه محاسبات دقیق اتخاذ می شوند. این محاسبات شامل تحلیل قدرت ها و ظرفیت های ملی و منطقه ای، سنجش محدودیت ها و فرصت های بین المللی و ارزیابی اثرات کوتاه مدت و بلندمدت کنش ها است. عقلانیت محاسباتی، به سیاست گذار امکان می دهد تا میان ریسک و فرصت تعادل برقرار و از خطاهای راهبردی پیشگیری کند و کنش های سنجیده ای در برابر تهدیدات خارجی انجام دهد. به عبارت دیگر، سیاست خارجی نه محصول واکنش های هیجانی و مقطعی، بلکه نتیجه فرآیندی واقع بینانه، استراتژیک و سنجیده است.

عنصر دوم این چارچوب، تکیه بر تجربه تاریخی و تحلیل رفتار قدرت های سلطه گر، به ویژه ایالات متحده آمریکا است. تجربه بیش از یک قرن تعامل با قدرت های خارجی و چهار دهه سیاست ورزی جمهوری اسلامی نشان داده است که فشار، تحریم، نفوذ سیاسی و عملیات روانی ابزارهای تکرارشونده ای هستند که قدرت های هژمونیک برای اعمال سلطه به کار می گیرند. عبرت گیری از این تجربه ها موجب شکل گیری نوعی بی اعتمادی راهبردی هوشمندانه شده است؛ بی اعتمادی ای که نه ناشی از پیش داوری ایدئولوژیک، بلکه بر اساس تحلیل دقیق رفتارهای گذشته و سنجش توانمندی ها و محدودیت های دشمنان شکل گرفته است. این رویکرد، سیاست خارجی را از گرفتار شدن در دام فریب و سلطه محافظت و زمینه تصمیم گیری هوشمندانه در مواجهه با فشارهای اقتصادی، سیاسی و نظامی را فراهم می کند.

۶-۲-۲. عقلانیت اصول محور و هنجاری

سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران بر عقلانیت اصول محور (هنجاری) مبتنی است، به گونه ای که تصمیمات سیاسی و دیپلماتیک، هم از منظر تحلیل واقعیت ها و

محاسبه‌سنجیده و هم از منظر مبانی دینی و معرفتی اتخاذ می‌شوند. این عقلانیت، با پایبندی به اصول انقلاب و ارزش‌های ملی، حفظ منابع و امنیت ملی و ارتقاء استقلال و عزت کشور پیوند خورده است. به‌طوری که «عزت، حکمت و مصلحت» سه اصل محوری است که رهبر معظم انقلاب در سال‌های گذشته به‌عنوان پایه‌های سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران مطرح کرده‌اند (محمدی، ۱۳۹۱).

علاوه بر این، تجربه تاریخی و رفتار قدرت‌های سلطه‌گر، به‌ویژه آمریکا، ضرورت مقاومت راهبردی و بی‌اعتمادی هوشمندانه را در سیاست خارجی برجسته می‌کند؛ بنابراین، سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران تلفیقی از تدبیر خردمندانه، رعایت اصول اخلاقی و دینی، حفظ امنیت و منافع ملی و مقاومت فعال در برابر سلطه و زورگویی قدرت‌های خارجی است که تصمیم‌گیری‌ها را هم واقع‌بینانه و هم منطبق بر ارزش‌های انقلاب و اسلام هدایت می‌کند. از این‌رو، سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران بر نوعی «عقلانیت اصول‌محور» استوار است؛ عقلانیتی که از یک‌سو بر تحلیل دقیق واقعیت‌های محیط بین‌المللی، سنجش ظرفیت‌های ملی و ارزیابی پیامدهای راهبردی تصمیمات تکیه دارد و از سوی دیگر، ریشه در مبانی دینی، اخلاقی و معرفتی برگرفته از اندیشه سیاسی اسلام و انقلاب اسلامی دارد. این پیوند میان محاسبه‌گری سیاسی و چارچوب‌های هنجاری، موجب شکل‌گیری الگویی از تصمیم‌سازی شده است که در آن عقلانیت و ارزش‌محوری نه در تقابل با یکدیگر، بلکه به‌عنوان دو رکن مکمل عمل می‌کنند که در آن اصول دینی و ارزش‌های انقلاب اسلامی مسیر کلان تصمیم‌گیری را جهت می‌دهند.

۳-۲-۶. عقلانیت تدبیری - واقع‌گرایانه (گزینش ابزار بر اساس منافع)

مفهوم «عقلانیت تدبیری - واقع‌گرایانه» را می‌توان به‌عنوان یکی از چارچوب‌های کلیدی در تحلیل سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران صورت‌بندی کرد؛ چارچوبی که بر ادغام سه مؤلفه اساسی استوار است: عقلانیت راهبردی در ارزیابی تهدیدات خارجی، مدیریت مصلحت محور تعاملات و مذاکرات و مقاومت فعال در برابر سلطه‌جویی و نفوذ قدرت‌های هژمونیک. این الگوی تلفیقی، برخلاف تلقی‌های تقلیل‌گرایانه، نه صرفاً شکل ساده‌ای از محاسبه‌گری سیاسی و نه صرفاً واکنشی دفاعی در برابر فشارها، بلکه سازوکاری پیچیده، چندسطحی و تاریخمند است که از تجارب تاریخی جمهوری اسلامی، اصول ایدئولوژیک نظام و محاسبات منافع ملی تغذیه می‌کند.

در نخستین بُعد، عقلانیت تدبیری - واقع‌گرایانه بر سنجش واقع‌بینانه تهدیدات استوار است؛ رویکردی که بر تحلیل ظرفیت‌های قدرت‌های خارجی، اهداف راهبردی دشمن و شیوه‌های اعمال نفوذ آن‌ها مبتنی است. در این الگو، تهدید به‌عنوان پدیده‌ای چندبعدی در سطوح ادراکی، امنیتی و ساختاری بررسی می‌شود. این رویکرد مانع از کاهش‌گرایی در فهم تهدیدات - چه در قالب ساده‌نگاری و چه در قالب بزرگ‌نمایی - شده و به سیاست‌گذار امکان می‌دهد که از یک‌سو از خطاهای محاسباتی پرهیز کند و از سوی دیگر، زمینه را برای ابتکار عمل در محیط امنیتی فراهم کند. به بیان دیگر، عقلانیت تدبیری - واقع‌گرایانه تلاشی است برای ایجاد تعادل میان احتیاط راهبردی و کنش فعالانه در نظام بین‌الملل.

در سطح تعاملات خارجی، عقلانیت تدبیری - واقع‌گرایانه، مذاکره را نه امری مذموم، بلکه ابزاری مصلحت‌محور در جهت مدیریت تهدیدات و تأمین منافع ملی قلمداد می‌کند. این عقلانیت، مذاکره را زمانی مشروع، مفید و قابل توجیه می‌داند که بتواند:

- ابتکار عمل را از دست دشمن خارج کند؛
- مسیرهای فشار و تهدید را کاهش دهد؛
- به تقویت قدرت ملی منجر شود؛
- در چهارچوب اصول و خطوط قرمز نظام قرار گیرد.

در این چارچوب، مذاکره با ایالات متحده نیز نه به‌طور مطلق نفی می‌شود و نه بدون قید و شرط پذیرفته می‌شود، بلکه به‌عنوان ابزاری تاکتیکی و کنترل‌شده در خدمت منافع ملی فهم می‌گردد. این رویکرد برخاسته از بی‌اعتمادی راهبردی به آمریکا است؛ بی‌اعتمادی‌ای که نه ناشی از پیش‌داوری ایدئولوژیک، بلکه مبتنی بر تجارب تاریخی در زمینه فشار، تحمیل، بدعهدی و نفوذ آمریکا در قبال ایران است. از این منظر، مذاکره با آمریکا تنها زمانی قابل اتکا است که شرایط به وضع ضعف تبدیل نشود و مدیریت آن در راستای دفع تهدید یا خنثی‌سازی فشارها باشد.

سومین مؤلفه، درک راهبرد دشمن در ایجاد یأس و جنگ روانی برای مهار پیشرفت ایران است. سیاست‌های تحریمی آمریکا نه صرفاً سازوکاری اقتصادی، بلکه بخشی از یک «جنگ ادراکی» گسترده‌تر و هدف آن تضعیف روحیه عمومی، فرسایش سرمایه اجتماعی و القای ناکارآمدی نظام در سطح داخلی است. این نوع جنگ ترکیبی، ابعاد اقتصادی، رسانه‌ای و روان‌شناختی را به‌طور هم‌زمان به کار می‌گیرد. بر اساس این، مقاومت فعال نه تنها در برابر فشارهای اقتصادی، بلکه در مقابل عملیات شناختی و

روایت‌سازی‌های خصمانه نیز ضرورت می‌یابد؛ بنابراین، عقلانیت تدبیری - واقع‌گرایانه تلاش دارد از طریق تقویت توان داخلی، حفظ امید اجتماعی، تبیین واقعیت‌ها و برجسته‌سازی پیشرفت‌ها، اثرات این جنگ ادراکی را خنثی سازد.

در یک جمع‌بندی نظری، «عقلانیت تدبیری - واقع‌گرایانه» را می‌توان الگوی تصمیم‌سازی‌ای دانست که واقع‌نگری در شناخت تهدید، انعطاف‌پذیری در تاکتیک‌های دیپلماتیک و ایستادگی اصولی در برابر سلطه‌جویی قدرت‌های خارجی را در قالب یک منظومه هم‌پیوند تلفیق می‌کند. این چارچوب، چشم‌اندازی ارائه می‌دهد که در آن سیاست خارجی جمهوری اسلامی نه منفعل و تسلیم‌پذیر است و نه غیرمنطقی و صلب؛ بلکه ترکیبی از اصول‌گرایی راهبردی و مصلحت‌سنجی واقع‌گرایانه است؛ منطقی که طی چهار دهه گذشته به حفظ ثبات، بازدارندگی و ابتکار عمل جمهوری اسلامی در محیط بین‌المللی کمک کرده است.

۴-۲-۶. عقلانیت توسعه‌محور - مقاومتی

سیاست‌های مقاومتی جمهوری اسلامی ایران، در حوزه اقتصادی و ملی، بر محور توانمندسازی داخلی و مقابله راهبردی با فشارها و تهدیدهای خارجی استوار شده‌اند. تجربه تاریخی کشور نشان داده است که دشمنان خارجی، به‌ویژه قدرت‌های سلطه‌گر، از ابزارهای اقتصادی، تحریم‌ها و فشارهای بین‌المللی برای محدودسازی پیشرفت و ایجاد یأس در جامعه بهره می‌گیرند. در این چارچوب، مقاومت اقتصادی و تقویت ظرفیت‌های ملی به‌عنوان مؤلفه‌ای کلیدی برای حفظ استقلال، امنیت و پیشرفت کشور برجسته شده است. یکی از ارکان این مقاومت، اقتصاد مقاومتی است که به‌عنوان راهبردی پیشگیرانه طراحی شده و هدف آن کاهش آسیب‌پذیری کشور در برابر تکانه‌ها و نوسانات اقتصادی جهانی است.

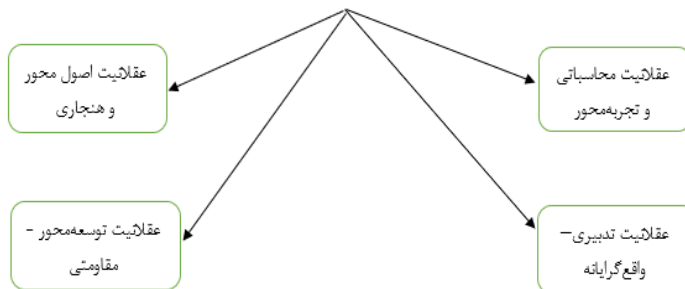
اقتصاد مقاومتی نه‌تنها به شکل واکنشی در برابر فشارها عمل نمی‌کند، بلکه از طریق برنامه‌ریزی استراتژیک و بهره‌گیری از ظرفیت‌های داخلی، تلاش می‌کند اثرگذاری فشارهای خارجی را به حداقل برساند و از فرصت‌های موجود برای ارتقاء توانمندی‌های ملی استفاده کند. درواقع، اجرای اقتصاد مقاومتی به معنای ایجاد یک شبکه امنیت اقتصادی است که کشور را قادر می‌کند در مواجهه با تحریم‌ها، محدودیت‌های بین‌المللی و نوسانات بازارهای جهانی، عملکردی پایدار و متوازن داشته باشد. علاوه بر این، توسعه توان مقاومت اقتصادی از طریق تقویت زیرساخت‌ها، حمایت از تولید داخلی، مدیریت منابع و افزایش بهره‌وری، یکی از مؤلفه‌های اساسی سیاست‌های مقاومتی است. این توانمندی اقتصادی به کشور امکان می‌دهد تا نه‌تنها

فشارهای خارجی را مدیریت کند، بلکه در شرایط دشوار، ابتکار عمل خود را حفظ نماید و از وابستگی به خارج بکاهد. توانایی مقابله با تکرانه‌ها و تهدیدهای جهانی، نشان‌دهنده تلفیق تدبیر راهبردی، عقلانیت محاسباتی و نگاه بلندمدت به امنیت ملی است.

در سطح کلان، تقویت ظرفیت‌های ملی و مقاومت راهبردی نیز با ابعاد اجتماعی، سیاسی و هویتی پیوند می‌یابد. شکست توطئه‌ها و دشمنی‌های خارجی علیه ایران و موفقیت در غلبه بر فشارها، نه تنها دستاورد اقتصادی و امنیتی به همراه دارد، بلکه موجب تقویت سرمایه اجتماعی، اعتماد عمومی و مشروعیت نظام نیز می‌شود. این تجربه تاریخی نشان می‌دهد که مقاومت راهبردی، ترکیبی از برنامه‌ریزی اقتصادی هوشمندانه، بهره‌گیری از ظرفیت‌های داخلی و مقابله فعال با فشارهای خارجی است و توان مقابله با تلاش‌های دشمن را برای محدودسازی پیشرفت و تضعیف استقلال کشور افزایش می‌دهد. به این ترتیب، الگوی کلان مقاومت اقتصادی و ملی جمهوری اسلامی، تلفیقی از سه عنصر اصلی را ارائه می‌دهد:

- تحکیم و توسعه توانمندی‌های داخلی و ظرفیت‌های ملی برای کاهش آسیب‌پذیری در برابر فشارها و تهدیدهای خارجی؛
 - اجرای اقتصاد مقاومتی به عنوان راهبرد پیشگیرانه برای مدیریت تکرانه‌ها و نوسانات اقتصادی جهانی؛
 - مقاومت فعال و راهبردی در برابر فشارهای اقتصادی، سیاسی و روانی دشمنان، به منظور حفظ استقلال، امنیت و اقتدار کشور.
- این چارچوب، سیاست خارجی و اقتصادی جمهوری اسلامی را به فرآیندی منسجم، واقع‌بینانه و مقاومتی تبدیل می‌کند که قادر است کشور را در مواجهه با چالش‌های بین‌المللی پایدار نگه دارد و هم‌زمان به تحقق اهداف توسعه‌ای و ارتقاء توان ملی کمک کند.

شکل ۱. مدل مفهومی عقلانیت حاکم بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران

۷. نتیجه‌گیری

تصمیم‌گیری در عرصه سیاست خارجی، از ماهیتی صرفاً عملی - تکنیکی فراتر می‌رود و همواره پیوندهای عمیقی با ساختار قدرت، جهان‌بینی حاکم و کنشگران نهادی دارد. در جمهوری اسلامی ایران این پیوندها پیچیدگی ویژه‌ای می‌یابند؛ زیرا ساختار حکومت بر پایه ترکیب نهادهای انقلابی، ارکان قانونی خاص (از جمله ولایت فقیه) و میراث فرهنگی - ایدئولوژیک متأثر از انقلاب شکل گرفته است. در این بستر، «عقلانیت» نه فقط به معنایی محاسبه‌گرایی ابزاری، بلکه به معنای پیوند میان محاسبه مصالح ملی، منطق دینی - ارزشی و درک تاریخی از موقعیت کشور قابل فهم است.

بیش از چهار دهه تجربه سیاست خارجی جمهوری اسلامی نسبت به آمریکا نشان می‌دهد که تصمیمات کلان معمولاً محصول پیوندی از سه عامل اند: اصول ایدئولوژیک (خط قرمزها و معیارهای «غیر قابل معامله»)، محاسبات امنیتی - استراتژیک (منافع و پاسخ متقابل) و محاسبات راهبردی - نمادین (پیام‌های داخلی و منطقه‌ای). به طوری که درک این موضوع، مستلزم ترکیب تحلیل نهادی (برای فهم ساختار اختیار و فرآیندها)، فهم هنجاری - معرفتی (برای شناخت مبانی ارزشی عقلانیت) و تحلیل موردی (برای بررسی مصداقی تصمیمات رهبر در پرونده ایران - آمریکا) بوده است.

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که عقلانیت در منظومه فکری مقام معظم رهبری، برخلاف تصور رایج در برخی تحلیل‌های غربی که سیاست خارجی ایران را عمدتاً ایدئولوژیک یا احساسی می‌دانند، دارای ساختاری نظام‌مند، چندبعدی و مبتنی بر محاسبه‌گری دقیق است. تحلیل مضمون ۲۲۳ داده مرتبط با مفهوم عقلانیت در بیانات رهبری و استخراج ۴۹ مضمون پایه، ۱۲ مضمون سازمان‌دهنده و ۴ مضمون فراگیر نشان داد که الگوی عقلانیت در سیاست خارجی رهبر انقلاب، الگویی ترکیبی و بومی‌شده و شامل چهار سطح اصلی است:

الف) عقلانیت محاسباتی و تجربه‌محور: رهبری در مواجهه با آمریکا بر پایه تجربه تاریخی بدعهدی، فریب، نقض تعهدات و سلطه‌جویی این کشور، تصمیم‌گیری می‌کنند. این سطح از عقلانیت، مذاکره را تنها زمانی عقلانی می‌داند که ارزیابی هزینه - فایده، امنیت و منافع ملی را تضمین کند.

ب) عقلانیت اصول‌محور و هنجاری: یافته‌ها نشان می‌دهد که اصولی مانند استقلال، عزت ملی، عدالت، ظلم‌ستیزی، و مقاومت در برابر سلطه، نه عوامل غیرعقلانی، بلکه هسته عقلانیت اسلامی - انقلابی محسوب می‌شوند. از این منظر، اصول و ارزش‌ها بخشی از محاسبه عقلانی‌اند و نه مانعی برای آن.

ج) عقلانیت تدبیری - واقع‌گرایانه: بررسی مضامین نشان داد که رهبری واقعیت‌های نظام بین‌الملل، قدرت‌های مداخله‌گر، تهدیدهای امنیتی و سازوکارهای فشار و تحریم را با نگاهی دقیق و واقع‌بینانه ارزیابی می‌کنند. بر اساس این، مذاکره با آمریکا نه ممنوعیتی مطلق، بلکه ابزاری مشروط است که تنها در صورت حفظ ابتکار عمل و جلوگیری از نفوذ قابل پذیرش خواهد بود.

د) عقلانیت توسعه‌محور - مقاومتی: تحلیل مضامین مرتبط نشان داد که اقتصاد مقاومتی، خوداتکایی ملی، تقویت ظرفیت‌های داخلی و مقاوم‌سازی اقتصاد در برابر تکانه‌ها، بخشی از عقلانیت راهبردی در سیاست خارجی است. طبق داده‌ها، رهبری تحریم‌ها را تهدیدی پرهزینه، اما درعین‌حال فرصتی برای بیداری ظرفیت‌های داخلی ارزیابی می‌کنند.

برآیند این چهار سطح نشان می‌دهد که سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در قبال آمریکا بر نوعی عقلانیت ترکیبی، پویا و چندسطحی استوار است؛ عقلانیتی که نه به انفعال و سازش منجر می‌شود و نه به رفتارهای افراطی و هیجانی، بلکه به مقاومت هوشمندانه، تدبیر راهبردی و پایبندی عقلانی به اصول می‌انجامد. این پژوهش همچنین نشان می‌دهد که فهم سیاست خارجی جمهوری اسلامی بدون درک این منطق عقلانی - ارزشی ناکامل است؛ زیرا تصمیم‌گیری در سطح عالی در ایران، حاصل تلفیق محاسبات امنیتی، تجربه تاریخی، شناخت دقیق تهدیدها و پایبندی به اصول هویتی است.

به عبارت دیگر، عقلانیت در اندیشه رهبری نه صرفاً روشی برای انتخاب ابزارهای کارآمد، بلکه چارچوبی معرفتی و راهبردی برای حفظ استقلال، عزت و منافع ملی است. درنهایت، این مطالعه با تبیین ساختار عقلانیت سیاسی رهبری، امکان ارائه چارچوب نظری بومی را در حوزه تصمیم‌گیری سیاست خارجی فراهم و توضیحی مستند و قابل اتکا از منطق سیاست خارجی ایران در برابر آمریکا ارائه می‌کند؛ منطقی که ترکیبی از محاسبه، اصول، تجربه و مقاومت است.

فهرست منابع

الف - فارسی

- بحرانی، عطیه و فروتنی، زهرا (۱۴۰۰)، عقلانیت سیاسی - اجتماعی از دیدگاه امام خامنه‌ای (دام‌ظله)، پژوهش‌های سیاست اسلامی، شماره ۱۹، صص ۷۲-۱۰۸.
- حاتمی راد، منصور (۱۳۸۵)، سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران از نگاه مقام معظم رهبری، حصون، شماره ۱۰، صص ۱۵۴-۱۸۳.
- خامنه‌ای، سیدعلی (۱۴۰۴)، بیانات در دیدارهای مختلف، قابل دسترسی در: <https://farsi.khamenei.ir>
- ردادی، محسن. (۱۳۹۴). تحلیل مضمون اعتماد در اندیشه آیت الله خامنه‌ای. جستارهای سیاسی معاصر. سال ۶. ش ۳. ۷۲-۵۳.
- رهبر، عباسعلی (۱۳۹۹)، عقلانیت تعالی محور در مقابل عقلانیت خودبنیاد، قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/others-note?id=46789>
- سریع‌القول، محمود (۱۳۸۲)، عقلانیت و آینده توسعه سیاسی در ایران، تهران: مرکز پژوهش‌های علمی و مطالعات استراتژیک خاورمیانه.
- سلیمانی، غلامعلی (۱۳۹۳)، مروری بر مهم‌ترین اهداف سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران از منظر مقام معظم رهبری (مدظله)، پاسدار اسلام، شماره ۳۸۷، صص ۱-۲.
- شفیعی، محمود (۱۳۹۴)، عقلانیت شیعی و عقلانیت ارتباطی: تأملی در نتایج سیاسی، پژوهش‌نامه علوم سیاسی، پیاپی ۳۸، صص ۱۱۳-۱۴۴.
- شیخ‌زاده، محمد و همکاران. (۱۳۹۰). تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی. اندیشه مدیریت راهبردی. دوره ۵. ش ۲. ۱۵۱-۱۹۸.
- عباس تبار، رحمت و اختری، عباداله (۱۴۰۰)، عقلانیت انقلابی در اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای، فصل‌نامه علمی مطالعات قدرت نرم، شماره ۲۶، صص ۷۷-۹۴.
- فیرحی، داوود (۱۳۹۲)، نظریه دولت در فقه شیعه، قم: سمت.
- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، اصل ۱۱۰.
- کمالی، یحیی. (۱۳۹۷). روش شناسی تحلیل مضمون و کاربرد آن در مطالعات سیاستگذاری عمومی. سیاستگذاری عمومی. دوره ۴. ش ۲. صص ۱۸۹-۲۰۸.
- لاجوردی، سید شهاب و معینی‌پور، مسعود (۱۳۹۹)، جایگاه عقلانیت در شکل‌گیری مراحل رسیدن به تمدن نوین اسلامی از دیدگاه امام خمینی و آیت‌الله خامنه‌ای، سیاست متعالیه، شماره ۲۸، صص ۵۳-۷۰.
- محمدی، منوچهر (۱۳۸۶)، سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران: اصول و مسایل، تهران: دادگستر.
- محمدی، منوچهر (۱۳۸۷)، منابع قدرت نرم سرمایه اجتماعی نظام جمهوری اسلامی ایران، پانزده خرداد، شماره ۱۶، صص ۲۰-۴۳.

- محمدی، منوچهر (۱۳۹۱)، بررسی اصول سه‌گانه سیاست خارجی ایران، قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/others-dialog?id=20849>
- محمدی، منوچهر و معینی‌پور، مسعود (۱۳۹۹)، اصول حاکم بر سبک مدیریت رهبر انقلاب اسلامی در کنترل و مهار وقایع انتخابات ۱۳۸۸، پژوهش‌نامه انقلاب اسلامی، شماره ۱، صص ۲۹-۵۵.
- نجفی، موسی و غلامی، رضا (۱۳۹۷)، انقلاب اسلامی و نقش محوری آن در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی با تأکید بر دکترین امامت، مطالعات انقلاب اسلامی، شماره ۵۵، صص ۱۴۰-۱۲۱.

ب- انگلیسی

- Allison, Graham T. (1971). *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*. Boston: Little, Brown.
- Ehteshami, A., & Zweiri, M. (2019), *Iran and the United States: Regional Dynamics and Strategic Interactions*, Routledge.
- Elbanna, S. (2007), Influences on strategic decision effectiveness: Development and test of an integrative model, *Strategic Management Journal*, 28(4), pp 431 – 453.
- Jervis, Robert. (1976). *Perception and Misperception in International Politics*. Princeton University Press.
- Joseph, Jonathan and Wight, Colin (2010), *Scientific Realism and International Relations*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Kahler, Miles (1998), "Rationality in International Relations," *International Organization*, 59(2), pp 919-941.
- Karimifard, Hossain (2021), *Explaining Iran's Foreign Policy: Ideas, Expectations and Structures (2013-2021)*, *Iranian Review of Foreign Affairs*, Vol. 12, No. 1, pp 257-277.
- Mintz, A., & DeRouen, K. (2010), *Understanding Foreign Policy Decision Making*, Cambridge University Press.
- Simon, H. A. (1957). *Models of Man*. New York: Wiley.
- Taherkhani, Fatemeh (2022), Investigating the Processes of Revolutionary Rationality Formation in the Speech System of the Islamic Revolution, *Journal of Contemporary Research on Islamic Revolution* Volume 4, No.11, pp 157-178.
- Waltz, K. (1979). *Theory of International Politics*. Addison-Wesley.